

Engelli Yoksulluğu

Bilgi Notu

Engelli Yoksulluğu Bilgi Notu

Hazırlayanlar:

ELA HOROZOĞLU, GÖKNUR KARA, MERVE NUR DINÇ, ÖNDER UÇAR

Derleyen:

ÖNDER UÇAR

Kapak Tasarımı:

ASLI ERDURSUN

1. Kavramsal Çerçeve

Engellilik kavramının üzerinde anlaşılmış net bir tanım yoktur ve tüm koşulları ve etkileri içerecek kapsamlı bir tanımlama yapmak kolay değildir.[1] 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireyi “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireylerle birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, engelliliği yalnızca bireysel bir sağlık durumu olarak değil, bireyin karşılaştığı toplumsal ve çevresel engellerle birlikte ele alan bir yaklaşımı yansıtır. Benzer biçimde, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi engelliliği, bireylerin uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal veya duysal bozukluklarının, çeşitli engellerle etkileşimi sonucunda topluma tam ve etkin katılımını sınırlandıran bir durum olarak tanımlar. Bu çerçeve, engelliliğin yalnızca bireyin özelliklerinden değil, aynı zamanda toplumsal düzenlemelerden ve erişilebilirlik düzeyinden kaynaklanan bir eşitsizlik biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Engellilik, bu anlamıyla, yalnızca bireysel bir durum değil; eğitimden istihdama, sağlıktan sosyal hizmetlere kadar birçok alanda ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerle yakından ilişkili toplumsal bir olgudur. Engelli bireyler, yaşamları boyunca eğitim sistemine erişimde yaşanan aksaklıklar, işgücü piyasasında ayrımcılık ve erişilebilirlik sorunları, yüksek yaşam maliyetleri ve bakım yükünün aile içinde yoğunlaşması gibi nedenlerle yoksulluk riskiyle daha sık karşı karşıya kalmaktadır.[2] Bu süreç yalnızca engelli bireylerin değil, içinde bulundukları hanelerin de ekonomik ve sosyal olarak kırılganlaşmasına yol açmaktadır. Öte yandan yoksulluk da sağlık hizmetlerine erişim, beslenme, güvenli yaşam koşulları ve eğitim imkânlarını sınırlandırarak engelliliğin etkilerini ağırlaştırabilmekte ve bazı durumlarda engellilik riskini artırabilmektedir. Bu nedenle engellilik ve yoksulluk ilişkisi, tek yönlü değil, birbirini besleyen ve derinleştiren bir döngü olarak ele alınmalıdır.

Bu çerçevede engelli yoksulluğu, belirli ve tekrarlayan mekanizmalar üzerinden derinleşmektedir. Özellikle kentsel yoksulluk içinde yaşayan engelli bireyler ve bakım verenler açısından yoksulluk, yalnızca gelir eksikliğiyle sınırlı değildir; bakım emeğinin hane içinde yoğunlaşması, erişilebilir ulaşımın yokluğu, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin maliyeti, gıda güvencesizliği, enerji giderleri, barınma koşullarının engelliliğe uygun olmaması ve hizmetlere erişimde yaşanan eşitsizlikler, yoksulluğu çok katmanlı bir biçimde yeniden üretmektedir. Bu durum, engelli yoksulluğunun yalnızca sosyal yardımlarla geçici olarak hafifletilebilecek bir sorun olmadığını; aksine, erişilebilirlik, kapsayıcı hizmetler ve eşit haklar temelinde ele alınması gereken yapısal bir kamusal sorumluluk olduğunu göstermektedir.

2. Türkiye’de Mevcut Durum

2.1 Haklar ve Yükümlülükler

Türkiye’de engelli bireylerin hakları ve kamusal yükümlülükler, hem ulusal mevzuat hem de taraf olunan uluslararası sözleşmeler aracılığıyla düzenlenmektedir. Bu çerçevede, eğitimden istihdama, bakım hizmetlerinden sosyal korumaya kadar geniş bir alanı kapsamakta ve engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımını güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Ulusal düzeyde bu alanın temel düzenleyici metni, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanundur. Kanunun 15. maddesi, “hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim almasının engellenemeyeceğini” ve eğitimin kaynaştırma/bütünleştirme esasına göre sunulması gerektiğini hükme bağlamaktadır. 13. maddede ise engelli bireylerin istihdam süreçlerinde ayrımcılığa uğramaması, mesleki eğitim ve istihdama hazırlık süreçlerinin kamu kurumları tarafından desteklenmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir.

İstihdam alanında bir diğer önemli düzenleme, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 30. maddesinde yer alan engelli çalıştırma yükümlülüğüdür. Buna göre, elli veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde özel sektörde %3, kamu sektöründe ise %4 oranında engelli istihdamı zorunlu tutulmaktadır. Bu düzenleme, engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımını artırmayı hedefleyen temel araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Bakım, sosyal hizmet ve rehabilitasyon alanında ise 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu belirleyici rol oynamaktadır. Kanunun Ek 7. maddesi, tam bağımlı engelli bireyler için evde bakım yardımını düzenlemekte; belirli bir gelir eşiğinin altında kalan hanelere bakım desteği sağlanmasını öngörmektedir.

Yerel yönetimler de engellilik alanında önemli sorumluluklar üstlenmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve Büyükşehir Belediyeleri Engelli Hizmet Birimleri Yönetmeliği ile belediyelere engellilere uygun hizmet sunumu, engelli hizmet birimleri, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon ve sosyal destek yükümlülüğü verilmiştir. Bu düzenlemeler, engellilik alanındaki hizmetlerin yalnızca merkezi idareyle sınırlı kalmayıp yerel düzeyde de yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Ulusal mevzuatın yanı sıra Türkiye, engellilik alanında uluslararası düzeyde kabul edilmiş önemli sözleşmelere de taraftır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi bu çerçevenin en temel metnidir. Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS), engellilik meselesini insan hakları perspektifiyle ele almaktadır. Sözleşme; bireylerin insan onuruna ve kendi kararlarını verebilme özgürlüğünü de içeren bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesini, ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını, farklılıklara saygıyı ve engelliliğin insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak kabul edilmesini temel alır. Ayrıca fırsat eşitliği, erişilebilirlik, toplumsal cinsiyet eşitliği ile engelli çocukların gelişim potansiyeline ve kimliklerini koruma haklarına saygı gösterilmesi de sözleşmenin

dayandığı temel ilkeler arasındadır. Sözleşmenin 27. maddesi, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullarda çalışma hakkını tanımakta; işe alım, istihdamın sürdürülmesi, çalışma koşulları ve ücretler gibi alanlarda ayrımcılığın yasaklanmasını öngörmektedir. Ayrıca mesleki eğitim, girişimcilik ve istihdam fırsatlarının artırılması yönünde devletlere aktif sorumluluklar yüklemektedir.

Buna ek olarak Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilen 159 sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi'ne de taraftır. Bu sözleşme, engelli bireylerin uygun bir iş edinmesi, işini sürdürebilmesi ve mesleki olarak ilerleyebilmesi için gerekli politikaların geliştirilmesini öngörmekte; kadın ve erkek engelliler için fırsat eşitliğini özellikle vurgulamaktadır.

Uluslararası düzeyde bağlayıcılığı daha sınırlı olmakla birlikte, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Engelli Bireylerin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar da engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımı ve özellikle istihdam alanında eşitlik ilkesinin güçlendirilmesi açısından önemli bir referans çerçevesi sunmaktadır. Tüm bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de engellilik alanında kapsamlı bir hukuki ve kurumsal çerçevenin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu çerçevenin uygulamadaki karşılığı, erişilebilirlik düzeyi, hizmetlerin yaygınlığı ve hakların fiilen kullanılabilirliği açısından farklılıklar gösterebilmekte; bu durum engelli bireylerin yaşam koşullarını ve yoksullukla ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

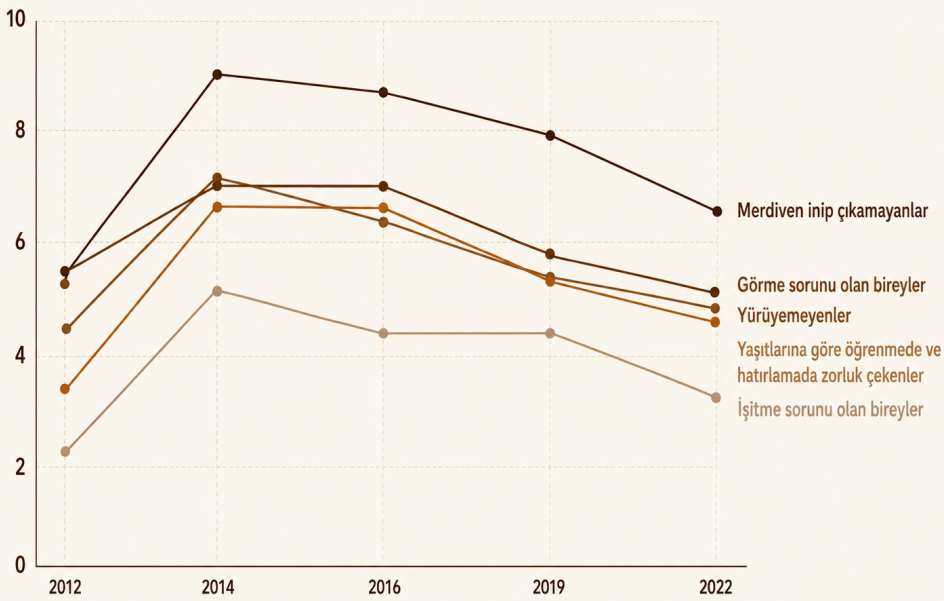
2.2 Türkiye'de Veri Eksikliği

Dünya genelinde engellilik yaygınlığına ilişkin en güncel ve referans kabul edilen veriler, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından sunulmaktadır. WHO'ya göre dünya nüfusunun yaklaşık 1,3 milyarı, yani küresel nüfusun yaklaşık %16'sı, bir tür engellilik durumuyla yaşamaktadır. Yaşlanan nüfus, kronik hastalıkların artışı ve afetler gibi risk faktörleri göz önüne alındığında, bu oranın önümüzdeki yıllarda daha da yükselmesi beklenmektedir. Ülkemizde engellilerle ilgili sağlıklı, güncel, kapsayıcı veri konusunda ciddi sorunlar vardır. Hala baş vurulmakta olan "Engelli Profili Araştırması"nın bilimselliği sorgulanmaktadır.[3]

Türkiye'de ise engelliliğe ilişkin en kapsamlı ulusal veri seti hâlen 2011 Nüfus ve Konut Araştırması'na dayanmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayımlanan bu çalışmaya göre, 3 yaş ve üzeri nüfusun %6,9'u (yaklaşık 4,9 milyon kişi) en az bir engel türüne sahiptir. Cinsiyet kırılımına bakıldığında, engellilik oranının erkeklerde %5,9, kadınlarda ise %7,9 olduğu görülmektedir. Her ne kadar engelli/malul maaşı alanların sayısına yıllık olarak TÜİK üzerinden erişimimiz olsa da, engelli aylığı için gerekli engellilik oranının %40 olması sebebiyle bu sayı toplam engelli nüfusu konusunda bir fikir vermemektedir.

En son Haziran 2023'te TÜİK tarafından yayınlanan Türkiye Sağlık Araştırması'na göre, görme, işitme, yürüme, merdiven çıkabilme, öğrenme ve hatırlama becerileri kısıtlı bireylerin sayılarının her birinde 2011'in ardından önce bir artışın yaşandığını, bunu bir düşüşün takip ettiğini, ama halihazırdaki sayıların 2011'e kıyasla yüksek olduğunu göz önüne alırsak, an itibarıyla Türkiye'deki toplam engelli sayısının da benzer bir trendi seyrettiğini tahmin edebiliriz.[4] Özetle, bugün Türkiye'de 4.9 milyondan daha fazla sayıda engelli bireyin olduğunu, ancak bu sayının gelecekte azalma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

Engellilik ve yaşlılıkla ilgili göstergeler, 2012-2022

Kaynak: TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2012, 2014, 2016, 2019, 2022

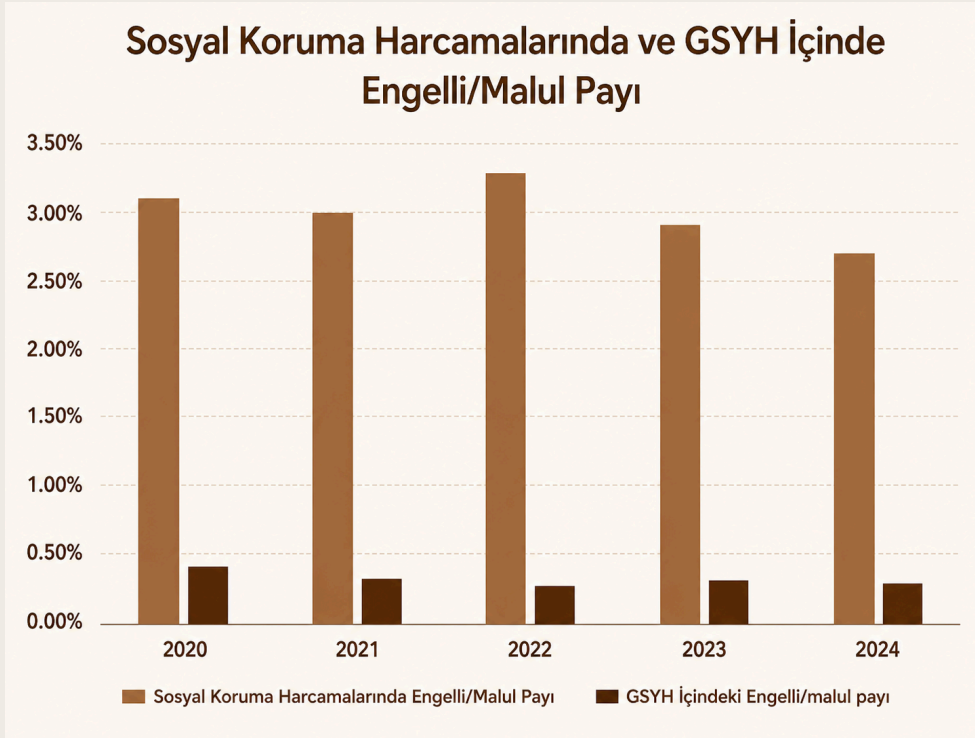
Eleşirel Not

Engellilik alanındaki veri boşluğu, yalnızca istatistiksel bir eksiklik değil; aynı zamanda izleme, şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunu olarak ele alınmalıdır. Türkiye'de engelliliğe ilişkin güncel, düzenli ve ayrıştırılmış verinin bulunmaması, engelli yoksulluğunun boyutlarının sağlıklı biçimde ölçülmesini ve ihtiyaçların doğru tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, çocuklar, kadınlar, farklı engel grupları ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerin görünmez kalmasına; gelir destekleri, bakım hizmetleri, eğitim ve istihdam politikalarının hedefe yönelik biçimde tasarlanamamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla veri eksikliği, yalnızca bilgi üretimiyle ilgili teknik bir sorun değil, hak temelli sosyal politika geliştirme kapasitesini zayıflatan yapısal bir sorun alanıdır.

2.3 Gelir Destekleri ve Yoksulluk: Yeterlilik ve Erişim Bariyerleri

Engelli bireylerin sayısının kesin olarak bilinmediği bu şartlarda, ne kadar engelli bireyin yoksulluk koşulları içerisinde yaşadığına dair de bir veri doğal olarak yoktur. 2018 Engelliler Konfederasyonu tarafından Birleşmiş Milletler'e gönderilen gölge raporda her dört engelliden birinin yoksul olduğu tahmini yapılmıştır.[5]

"TÜİK verilerine göre, engelli ve maluller için yapılan harcamaların toplam sosyal koruma harcamaları içindeki payı 2020'de %3,1 iken 2024'te %2,7'ye gerilemiştir. Benzer şekilde, bu harcamaların GSYH içindeki payı da aynı dönemde %0,41'den %0,30'a düşmüştür. Bu gerileme, yalnızca harcama düzeyinin yetersizliğine değil, aynı zamanda engelli bireylerin kamusal kaynaklardan aldığı payın görece olarak azaldığına işaret etmektedir. Artan yaşam maliyetleri ve engelliliğe özgü ek giderler dikkate alındığında, bu düşüş engelli bireylerin gelir güvencesini zayıflatmakta; temel ihtiyaçlara erişimi, bağımsız yaşam olanaklarını ve toplumsal katılımı daha da zorlaştırmaktadır.

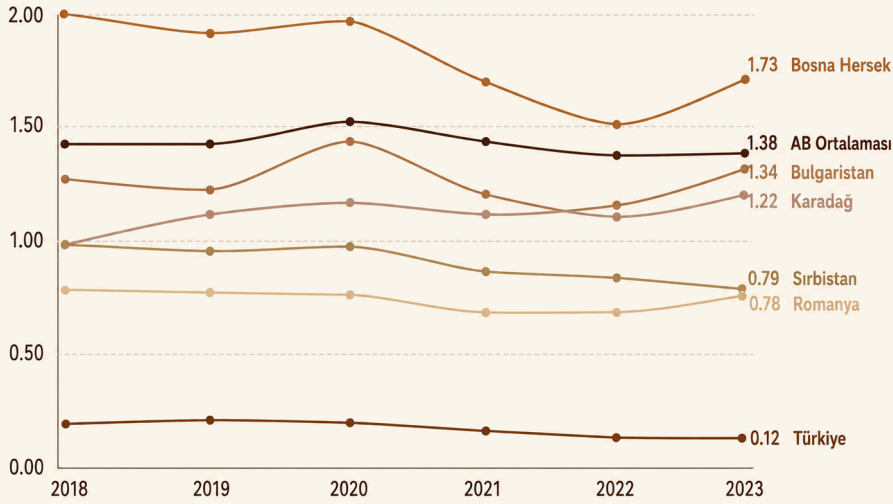

Engelli Aylığı

Türkiye'de engelli bireylerin ekonomik durumunun devlet katında ne kadar öncelendiğini gösteren bir veri, engellilere yönelik ödemelerin GSYİH içindeki payıdır.

Eurostat tarafından yayınlanan verilere baktığımızda, ne yazık ki Türkiye'nin kendisiyle benzer gelişmişlik düzeyinde olan hatta geliri daha az olan Avrupa ülkeleri karşısında dahi engelli yurttaşlarına yaptığı görece ödemelerin çok daha az olduğunu gözlemliyoruz: 2023 itibariyle Bosna Hersek GSYİH'sinin %1,73'ünü, Bulgaristan %1,34'ünü, Sırbistan % 0,78'ini, Romanya %0,74'ünü engellilere verilen ödemelere ayırmışken, Türkiye'de bu oran sadece %0,12'dir.

Engellilere yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payı

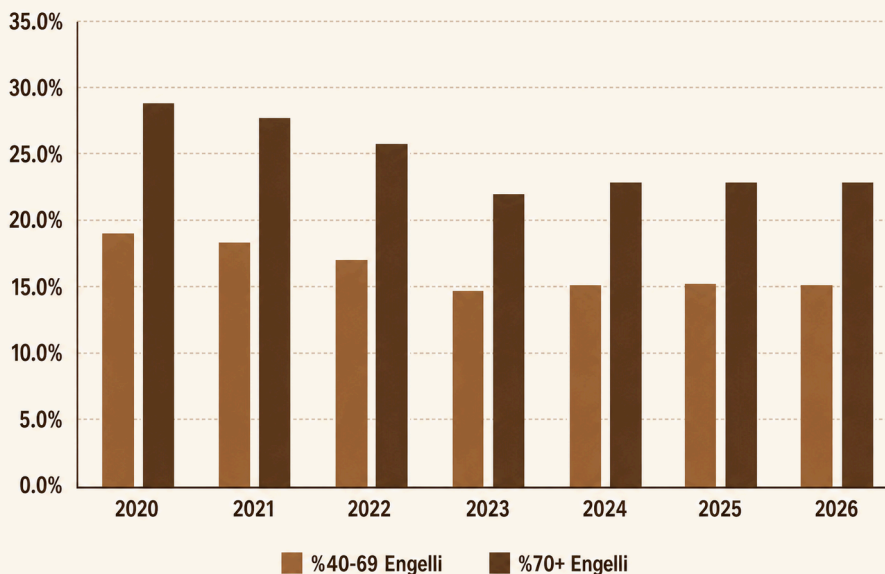

Kaynak: Eurostat

Engelli aylığı, sosyal güvenlik kurumlarına (SSK-Bağkur-Emekli Sandığı) tabi olmayan ve muhtaçlık kriterini sağlayan %40-69 ve %70+ engelli bireylere (ayrıca 18 yaş altı engelli yakını olan hanelere) yönelik bir düzenli nakit destek mekanizmasıdır. Bu aylık, engellilere yapılan doğrudan ödemelerin en önemli kalemini oluşturmaktadır.

Türkiye’de engelli bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeye namzet başlıca kamusal destek olan bu aylıkların asgari ücret karşısındaki seyrine baktığımızda TÜFE’ye endeksli artış sisteminin engelli aylıkları için uzun süre koruyucu olmadığını, tablonun ağırlaşmakta olduğunu görüyoruz: %40-69 engelli maaşının asgari ücrete oranı 2020’de 0,19’iken, aynı oran 2026’da 0,15’e gerilemiştir. Yine %70+ engelli maaşının asgari ücrete oranı da 2020’de 0,29’iken 2026’da 0,23’e gerilemiştir.

Engelli Maaşlarının Asgari Ücrete Oranı

2026 Ocak ayında, Temmuz 2025'e göre %18,6 oranında artış yapılmış olmasına rağmen:

- %40–69 arası engeli olan bireylerin aylığı: 5.103 TL
- %70 ve üzeri engeli olan bireylerin aylığı: 7.665 TL düzeyindedir

Başvuru Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları üzerinden yürür; muhtaçlık değerlendirmesinde hane gelirinin yanı sıra servet ve harcamalar da dikkate alınır. Engelli aylığında temel eşik, hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelirin net asgari ücretin 1/3'ünden düşük olmasıdır.

Türkiye'de engelli bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeye namzet başlıca kamusal destek olan bu aylıkların asgari ücret karşısındaki seyrine baktığımızda TÜFE'ye endeksli artış sisteminin engelli aylıkları için uzun süre koruyucu olmadığını, tablonun ağırlaşmakta olduğunu görüyoruz: %40-69 engelli maaşının asgari ücrete oranı 2020'de 0,19'iken, aynı oran 2026'da 0,15'e gerilemiştir. Yine %70+ engelli maaşının asgari ücrete oranı da 2020'de 0,29'iken 2026'da 0,23'e gerilemiştir.

Eleşirel Not

Aylık bağlama hesabı çoğu zaman engelliliğin “ek maliyetini” (ulaşım, cihaz/medikal sarf, bakım, erişilebilir konut, düzenli sağlık giderleri vb.) sistematik biçimde hesaba katmadığı için, hane geliri küçük bir miktar arttığında bile yardımın kesilmesi yoksulluğu daha kırılgan hale getirebilir. Türkiye'de 2022 sayılı Kanun kapsamında sağlanan sosyal yardımlar arasında yer alan yaşlılık aylığı ile engelli aylığı, mevzuat gereği birlikte ödenmemekte; hak sahipleri bu aylıklardan yalnızca birini tercih etmek durumunda bırakılmaktadır. 65 yaş üstü yaşlılık aylığı ile engelli aylığının birlikte alınamaması, sosyal politika açısından önemli bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Bu düzenleme, engelliliği yaşla birlikte ortadan kalkan bir durum gibi varsayarak, yaşlı engelli bireylerin çok boyutlu dezavantajlarını göz ardı etmektedir. Oysa ileri yaş, engelliliğin yarattığı bakım ihtiyacını, sağlık harcamalarını ve sosyal dışlanma riskini daha da artıran bir faktördür. Buna rağmen bireylerin iki haktan yalnızca birini seçmeye zorlanması, sosyal koruma sisteminin bütüncül olmaktan uzak olduğunu ve hak temelli bir yaklaşımdan ziyade maliyet sınırlama mantığıyla kurgulandığını göstermektedir. Bu durum, özellikle yoksulluk riski yüksek olan yaşlı engelli bireylerin gelir güvencesini zayıflatmakta ve onları daha derin bir kırılganlığa itmektedir. Dolayısıyla, söz konusu düzenleme sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri açısından yeniden değerlendirilmesi gereken yapısal bir sorun alanına işaret etmektedir.

Muhtaç Aylığı

Bu aylık, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından vakfiyelerdeki hayır şartları çerçevesinde, %40 ve üzeri engel oranına sahip ve gelir yetersizliği kriterini karşılayan bireylere (ayrıca annesi ve/veya babası olmayan muhtaç çocuklara) bağlanan bir destektir. Temel koşullar arasında sosyal güvencenin bulunmaması ve herhangi bir gelir ya da aylık alınmaması gibi oldukça dar uygunluk ölçütleri yer almaktadır. 2026 yılında bu kapsamda engelli bireylere ve yetim çocuklara aylık 9.089,11 TL ödeme yapılmaktadır. TÜRK-İŞ tarafından açıklanan dört kişilik bir ailenin açlık sınırının Nisan 2026 itibariyle 34.587 TL olduğu, yani kişi başı açlık sınırının 8647 TL olduğu koşullarda sözkonusu desteğin temel ihtiyaçların karşılanması bakımından sınırlı kaldığı söylenebilir.

Eleşirel Not

Programın resmî adında yer alan “muhtaç/muhtaçlık” ifadesi, yardım alan kişiyi damgalayan ve hak temelli yaklaşımla çelişebilen bir dil üretmektedir. Bu nedenle bilgi notunda resmî program adı korunmakla birlikte, metin içinde “muhtaçlık” yerine “gelir yetersizliği” ya da “ekonomik yoksunluk kriteri” gibi daha nötr ve hak temelli ifadelerin tercih edilmesi daha uygun olacaktır.

Evde Bakım Yardımı

Evde Bakım Yardımı, bakıma ihtiyacı olan engelli bireyin bakımının aile yanında ve yaşadığı çevrede sürdürülmesini desteklemek amacıyla düzenlenen, ödemesi engelli bireye değil bakım veren kişiye yapılan bir sosyal destek mekanizmasıdır. Yönetmelik, yardımın başvuru, değerlendirme, ödeme ve kontrol süreçlerini tanımlar. Temel uygunluk çerçevesinde; engellilik sınıflandırmasına göre “tam bağımlı” (çocuklar için “Çok ileri düzeyde ÖGV / Belirgin ÖGV / ÖKGV” ibareli rapor ve günlük yaşam gereklerini önemli ölçüde yerine getirememe gibi durumlar) olan kişilere evde bakım verilmesi ve evde bakım heyetince bakıma ihtiyaç tespiti yapılması gerekir. Gelir kriteri olarak da hanede kişi başına düşen gelirin net asgari ücretin 2/3’ünden düşük olması aranır. Şubat itibariyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılan güncellemeye göre, bakıma muhtaç engelli bireylerin ailelerine ödenen evde bakım yardımı an itibariyle 13.878 TL’dir.

Eleşirel Not

Evde Bakım Yardımı, bakımın kurum dışında ve bireyin yaşadığı çevrede sürdürülmesini desteklemesi bakımından önemli bir mekanizma olmakla birlikte, uygulamada bakım yükünün büyük ölçüde hane içine aktarılması sonucunu doğurabilmektedir. Bu yük çoğu zaman kadınlar tarafından üstlenildiği için, bakım

veren kişinin istihdamdan kopması, sosyal güvenceden uzaklaşması ve hane yoksulluğunun kalıcılaşması riski artmaktadır. Buna ek olarak, başvuru ve izleme süreçlerinin çok sayıda belge, değerlendirme ve düzenli kontrol mekanizması üzerinden işlemesi, özellikle hakka erişim imkânları zaten sınırlı olan haneler açısından ciddi bir idari yük yaratabilmektedir. Dolayısıyla mevcut model, bakım ihtiyacına belirli ölçüde yanıt verse de, bakım yükünü kamusal olarak paylaşan ve hakka erişimi kolaylaştıran daha destekleyici bir hizmet yapısına ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Kamu Tarafından Sunulan Bakım ve Rehabilitasyon Hizmetleri

Resmî Yatılı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri / Engelsiz Yaşam Merkezleri, bedensel–zihinsel–ruhsal engeli nedeniyle günlük hayatın tekrar eden gereklerini yerine getiremeyecek durumda olan engelli bireylere, geliri olup olmamasına bakılmaksızın ücretsiz yatılı bakım hizmeti sunar. Bu merkezlerde bakımın yanında rehabilitasyon ve aile danışmanlığı hizmetleri de verildiği belirtilir. Hizmet alabilmek için engelli bireye ait engelli sağlık kurulu raporu gerekir; başvuru il müdürlüklerine, sosyal hizmet merkezlerine ya da doğrudan resmî bakım ve rehabilitasyon merkezlerine yapılabilir. Bu ana çerçevenin altında üç alt hizmet modeli özellikle öne çıkar:

(1) Umut Evleri:

Resmî bakım merkezlerinde kalan engelli bireylerin sosyal hayata daha aktif katılımını sağlamak için müstakil ev/apartman dairesi şeklinde, en fazla 6 kişi kapasiteli küçük yaşam üniteleridir. Mesleki değerlendirme sonucunda uygun görülen bireylerin, toplum yaşamına katılım ve temel beceriler kazanımı desteklenerek bağımsız yaşama geçiş hedeflenir.

(2) Gündüz Bakım Merkezleri:

Gündüz Bakım Merkezleri, bir yandan bakım veren aile bireylerinin gün içinde soluklanabilmesini ve sosyal yaşama katılımını desteklemeyi, diğer yandan ise engelli bireyin ailesinden ve yaşadığı çevreden kopmadan bakım hizmeti almasını amaçlamaktadır. Bu merkezler tam zamanlı ya da yarı zamanlı hizmet verebilmekte; öz bakım desteğinin yanı sıra eğitsel, sosyal, kültürel ve sportif etkinlikler de sunmaktadır. Hizmetten yararlanabilmek için engelli sağlık kurulu raporu gerekmekte olup başvurular il müdürlüklerine, sosyal hizmet merkezlerine ya da doğrudan merkeze yapılabilmektedir.

(3) Geçici Misafir Bakım Hizmeti:

Ailelerin yıl içinde hac/umre, sağlık, seyahat vb. nedenlerle geçici süreyle ayrı kalması halinde engelli bireyin resmî yatılı kuruluşlarda yılda 30 gün süreyle, ücretli olarak kaldığı modeldir. Yerleştirme için dilekçe, engelli sağlık kurulu raporu, hizmet sözleşmesi ve meslek elemanı değerlendirme raporu gibi belgelerle süreç tanımlanır; başvuru il müdürlüğü/SHM ya da resmî merkeze yapılabilir.

Eleştirel Not

Kamusal bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin varlığı önemli olmakla birlikte, bu hizmetlere fiilî erişim çoğu zaman kapasite, bekleme süreleri, merkezlerin coğrafi dağılımı ve erişilebilir ulaşım olanakları gibi etkenler tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu durum, mevzuatta tanımlanan hakların sahada eşit ve sürekli biçimde kullanılabilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle bağımsız yaşamı desteklemeyi amaçlayan küçük ölçekli modellerin, kurumsal bakıma kıyasla daha kapsayıcı bir yönelim taşıdığı görülse de, bu modellerin etkisi yaygınlıkları, kabul ve yerleştirme ölçütlerinin şeffaflığı, destek hizmetlerinin sürekliliği ve yerel hizmet altyapısının niteliği gibi unsurlara bağlı olarak değişmektedir.

Nitekim Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan Engelli Hizmetlerinin Geliştirilmesi Raporu da bakım hizmetlerinin niteliğinin ve bireylerin bağımsız yaşam becerilerini destekleyen mekanizmaların güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.[6] Bu değerlendirme, mevcut hizmet modelinin yalnızca bakım sunumuna değil, aynı zamanda bireyin toplumsal yaşama katılımını, özerkliğini ve gündelik yaşam becerilerini destekleyecek daha bütüncül bir yapıya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mevcut modelin başarısı yalnızca fiziksel bakım ortamının iyileştirilmesine değil, aynı zamanda bireyin sosyal, ekonomik ve psikososyal olarak desteklenmesini sağlayacak sürekliliği olan ve erişilebilir bir hizmet yapısının kurulmasına bağlıdır.

Devlet Ödemeli Özel Bakım Merkezleri

Bakıma ihtiyacı olan engelli bireylerin, gerçek kişi veya özel hukuk tüzel kişileri tarafından açılan ve il müdürlükleri tarafından denetlenen özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti alması da mümkün. Başvuru il müdürlüklerine, SHM'lere ya da doğrudan özel bakım merkezine yapılabilir.

Özel bakım merkezlerinden, engelli sağlık kurulu raporunda “tam bağımlı” veya (eski raporlarda) “ağır engelli” olduğu belirtilen ve hanede kişi başına düşen ortalama aylık gelir net asgari ücretin 2/3'ünden az olan engelli bireyler, “Ücreti Bakanlık Tarafından Karşılanan Engelli” statüsünde hizmet alabiliyor. Bu statüde bakım ücreti yanında harçlık ve giyim yardımının da Bakanlık tarafından karşılanır.

Engelli Kimlik Kartı

Engelli kimlik kartı, engelli sağlık kurulu raporuna dayanarak verilen ve engellilik statüsünü resmî olarak belgeleyen; toplu ulaşım başta olmak üzere çeşitli kamu hizmetleri, kültür-sanat etkinlikleri ve bazı indirim/öncelik uygulamalarına erişimi kolaylaştıran bir kimlik belgesidir. Kart, hakları tek başına “yaratmaz”; mevzuatta tanımlı haklara erişimde pratik bir doğrulama aracı olarak çalışır.

Kart sahibi kişiler için şehir içi toplu ulaşım ücretsizdir. Şehirler arası ulaşımında ise Türk Hava Yolları ve AJet uçuşlarında iç hatta %20, dış hatta %25 indirim uygulanır. Ağır engellilik durumunda tren ve uçak yolculuklarında refakatçi de indirimden yararlanabilmektedir. TCDD Taşımacılık da koltuklu seferlerde ücretsiz seyahat hakkı tanımaktadır. Kart, yalnızca ulaşımında değil, iletişim ve kamusal hizmetlerde de “indirim/öncelik” kanalları açmaktadır. Örneğin cep telefonu operatörleri ve internet paketlerinde indirimler olabilmekte, TV yayın hizmetlerinde (örn. Digitürk, Türksat) indirim sağlanabilmekte; Kredi ve Yurtlar Kurumu tarafından %40 ve üzeri engeli olanlara burs ve yurt başvurularında öncelik tanınmakta; TOKİ başvurularında engellilere yönelik avantajlar bulunmaktadır.

Malulen Emeklilik

Malullük (malulen emeklilik), Sosyal Güvenlik Kurumu sisteminde çalışma gücünün ya da iş kazası veya meslek hastalığı durumunda meslekte kazanma gücünün en az %60 oranında kaybedildiğinin Kurum Sağlık Kurulu tarafından tespit edilmesi halinde gündeme gelen bir sosyal sigorta hakkıdır. Genel kural olarak malullük aylığına hak kazanabilmek için en az 10 yıllık sigortalılık süresi ve 1800 gün prim ödeme şartı aranmaktadır. Ancak başkasının bakımına muhtaç derecede malullük halinde 10 yıllık sigortalılık süresi aranmayıp 1800 gün prim yeterli kabul edilmektedir. Malullük aylıkları için en düşük aylık tutarı 2026 itibarıyla 20.000 TL düzeyindedir.

Eleşirel Not

Malulen emeklilik sistemi, engelli yoksulluğu açısından ikili bir gerilim üretmektedir. Bir yandan primli sosyal güvenlik sistemi içinde yer alabildiği ölçüde bireylere görece güçlü bir gelir güvencesi sağlayabilmektedir. Ancak öte yandan, istihdamda en fazla dışlanan gruplar açısından bu hakka erişim çoğu zaman sınırlı kalmaktadır. Düzensiz veya kayıt dışı çalışanlar, çalışma yaşamına kesintili biçimde katılabilenler ya da eğitim, bakım yükü ve sağlık nedenleriyle işgücünden erken kopmak zorunda kalanlar, primli sistemin sağladığı bu korumadan fiilen yararlanamayabilmektedir. Ayrıca 1800 gün prim şartı, özellikle genç yaşta maluliyet gelişen bireyler bakımından ağır bir eşik oluşturabilmektedir. Çalışma yaşamının erken döneminde ciddi bir hastalık ya da yaralanma yaşayan bir kişi, gerekli prim gününü tamamlayamadığında sosyal sigorta korumasına erişmeden sosyal yardımlara yönelmek zorunda kalabilmektedir ki bu da gelir güvencesi bakımından önemli bir koruma açığına işaret etmektedir.

EKPSS Sistemi

EKPSS sistemi, engelli bireylerin kamuya girişinde merkezi sınav/kura ve yerleştirme sürecini, engelli memur istihdamının izlenmesini düzenlemektedir. Merkezi idarelerden belediyelere kadar memur istihdam eden kamu kurumlarını kapsamakta ve “engelli”yi

sağlık kurulu raporuyla en az %40 engel oranı bulunan, çalışabilir durumda olan kişiler olarak tanımlamaktadır. Ortaöğretim–ön lisans–lisans mezunları için EKPSS, ilkokul/ortaokul/özel eğitim iş uygulama okulu mezunları için kura yöntemi işletilmektedir. Sınavın engel gruplarına göre uygun ortamlarda yapılması ve talep eden adaylara okuyucu/işaretleyici desteği sağlanması öngörülür. Sonuçların geçerlilik süresi ise 4 yıldır. 4857 sayılı İş Kanununun 30. maddesi kapsamında işverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde özel sektörde %3, kamu sektöründe ise %4 oranında engelliye meslek, beden ve ruhsal durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler.

Eleşirel Not

EPKSS'ye (Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı) yönelik en temel eleştiri, sınavın "eşitlik" iddiasına rağmen yapısal eşitsizlikleri yeniden üretmesidir. Farklı engel gruplarının ihtiyaçları yeterince ayrıştırılmadan tek tip bir ölçme sistemi uygulanması, fırsat eşitliğini zedelemektedir. Özellikle eğitim hayatı boyunca erişim sorunları yaşamış bireylerin, aynı standart sınavla değerlendirilmesi adil bir rekabet ortamı yaratmaz. Bu durum, sınavın aslında dezavantajları telafi eden değil, çoğu zaman görünmez kılan bir araç haline gelmesine yol açmaktadır.

Buna ek olarak, EPKSS'nin istihdama erişimde tek belirleyici kapı haline gelmesi de ciddi bir sorundur. Kamuda engelli istihdamı zaten sınırlıyken, sınav performansına aşırı bağımlılık; bireylerin becerileri, deneyimleri ve farklı potansiyellerinin göz ardı edilmesine neden olur. Oysa daha kapsayıcı bir yaklaşım, sınavı tek ölçüt olmaktan çıkarıp destekleyici mekanizmalarla (nitelikli eğitim, işbaşı uyum programları, bireyselleştirilmiş değerlendirmeler) birlikte düşünmeyi gerektirir.

2.4 Engellilikte Yoksulluğu Derinleştiren Hatlar

Engellilik ve yoksulluk ilişkisi iki yönlü ve çoğu zaman birbirini besleyerek işler: Bir taraftan engellilik, eğitimde istihdamda ve erişilebilirlikte çok sayıda bariyerin insan hayatının önünde belirmesi demektir. Bu bariyerler kişinin gelirini düşürür ve sosyal dışlanmayı büyütür. Diğer taraftan yoksulluk da sağlık, beslenme, bakım ve eğitim imkânlarını kısıtlayarak hem engellilik riskini artırır hem de engellilikle yaşamının sonuçlarını ağırlaştırır.[7]

Ek Maliyetler

Engelli bireylerin önemli bir bölümü, bağımsız ya da görece bağımsız bir yaşam sürdürebilmek için ısıtma cihazı, tekerlekli sandalye, protez, ortez, görme destek araçları, iletişim araçları ve çeşitli medikal sarf malzemelerine ihtiyaç duyar. Ancak bu araçların temini kadar bakım, tamir, uyarılma ve düzenli yenilenmesi de ciddi maliyetler yaratır. Birçok durumda bireysel ihtiyaca en uygun ürünler yüksek fiyatlıdır ve kamusal katkı sınırlı kaldığı için bu maliyet hanelerin omzuna yüklenir.

Ek maliyetler yalnızca yardımcı cihazlarla sınırlı değildir. Engellilik durumuna bağlı olarak ulaşım giderleri, refakat ihtiyacı, erişilebilir konut düzenlemeleri, düzenli sağlık kontrolleri, özel eğitim ve rehabilitasyon için yapılan ek harcamalar da yoksulluğu derinleştiren önemli kalemlerdir. Özellikle düşük gelirli hanelerde bu giderler çoğu zaman ertelenmekte, eksik karşılanmakta ya da tamamen aile içi fedakârlıklarla yönetilmeye çalışılmaktadır.

Engelli bireylerin bağımsız yaşamı destekleyen araçlara ve hizmetlere erişemediği koşullarda yoksulluk döngüsü iki koldan büyür. Birincisi, doğrudan maliyetlerin artması neticesinde, bireyin eğitimini sürdürmesi, iş araması, işe gitmesi ya da gelir getirici bir faaliyette bulunması zorlaşır; bu da ekonomik bağımsızlaşma ihtimalini azaltır. İkincisi, bireyin gündelik yaşam için hanedeki diğer fertlere bağımlılığı artar. Bu durumda yalnızca engelli bireyin değil, bakım veren aile üyelerinin de çalışma ve gelir elde etme olanakları daralır. Bu daralan olanaklar da doğrudan maliyetler olarak sınıflandırılır. Yani doğrudan maliyetlerin karşılanmaması, uzun vadede dolaylı maliyetlerin de artmasını beraberinde getirir.[8] Sonuçta engelliliğin yarattığı ek maliyetler ile düşen hane geliri birbirini besleyen bir kısır döngü yaratır.[9]

Bakım Yüğü

Engelli bireyin bakım ve gelir açısından aileye bağımlı hale geldiği koşullarda, bakım yüğü çoğu zaman hane içindeki belirli bireylerin, özellikle de kadınların omzuna biner. Bu yük, yalnızca fiziksel bakım emeğini değil; sağlık randevularını takip etmeyi, eğitim ve rehabilitasyon süreçlerini yürütmeyi, gündelik ihtiyaçları organize etmeyi ve çoğu zaman duygusal desteği de kapsar. Dolayısıyla bakım, görünmeyen ama yoğun bir emek biçimi olarak hanenin zamanını, enerjisini ve gelirini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelir.

Bakım yükünü üstlenen bireyler çoğu durumda kendi emeklerini piyasadan çekmek, çalışma saatlerini azaltmak ya da güvencesiz ve esnek işlere yönelmek zorunda kalırlar. Bu durum, hanede gelir kaybına yol açarken bakım veren kişinin sosyal güvenceye, emekliliğe ve bağımsız bir ekonomik yaşama erişimini de zayıflatır. Böylece bakım ihtiyacı yalnızca engelli bireyin değil, bakım verenin de yoksullaşma riskini artırır.[10] Bu nedenle bakım meselesi yalnızca aile içi bir dayanışma başlığı değil, kamusal destek, bakım hizmetleri ve sosyal politika açısından ele alınması gereken yapısal bir konudur.

Bakım yükünü üstlenen bireylerin yaşam koşullarındaki olağanüstü kötüleşme de üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Bakım verenler aile içi sorunlar yaşamakta, çevrelerinde sosyal dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmakta, sosyal faaliyetlere katılamayarak sosyal izolasyon yaşamakta; adanmışlık, bıkkınlık, depresyon, hayal kırıklığı, kadercilik, kaygı bozukluğu yaşama, korumacılık, mutsuzluk, suçlama, suçlanma, çaresizlik, inkâr gibi çeşitli ruhsal güçlükler çekmekte; ayrıca çeşitli sağlık sorunları yaşayabilmektedirler.[11]

Eğitim

Engellilikte yoksulluğu derinleştiren başlıca hatlardan biri eğitim alanında ortaya çıkar. [12] Türkiye’de engelli çocukların eğitim hakkını güvence altına alan bir mevzuat çerçevesi bulunmasına rağmen, uygulamadaki aksaklıklar çocukların eğitim yaşamından tam ve etkin biçimde yararlanmasını engellemeye devam etmektedir. Tanılama öncesi, tanılama süreci ve tanılama sonrası aşamalarda yaşanan sorunlar; çocukların özel eğitim, destek eğitimi, rehabilitasyon ve diğer tamamlayıcı hizmetlerden yararlanmasında belirleyici olmaktadır. Eğitim Reformu Girişimi’nin durum analizine göre, yasal ve politik çerçeve kapsamlı görünse de uygulamada standartların hayata geçirilememesi, fiziksel erişimden öğretmen desteğine kadar pek çok başlıkta çocukların eğitim hakkını zayıflatmaktadır.

Bu aksaklıklar yalnızca eğitime erişim sorununa yol açmaz; aynı zamanda uzun vadede yoksulluğu besleyen bir insan sermayesi kaybı yaratır. Eğitimden erken kopuş, düşük okul devamlılığı, kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarındaki yetersizlikler ve okulun bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanamaması, engelli çocukların diploma, beceri ve mesleki yeterlilik edinme imkanlarını sınırlar. Böylece eğitimde yaşanan dışlanma, sonraki aşamada istihdamdan dışlanmanın da zeminini hazırlar. Özellikle kız çocukları ve genç kadınlar açısından bu tablo daha da ağırlaşmaktadır; çünkü engelli kadınlar ve kız çocukların eğitim, istihdam, haklara erişim ve katılım durumuna odaklanan ayrıştırmış resmî veri ve analizlerin bulunmaması, sorunun görünürlüğünü azaltmakta ve etkili politika üretimini zorlaştırmaktadır.

0–17 yaş arası eğitimde bulunan engelli çocukların cinsiyet dağılımına bakıldığında, erkek çocukların sayısının kız çocuklardan belirgin biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir. TransMONEE verilerine göre Türkiye’de 2016 yılında eğitimde bulunan engelli erkek çocuk sayısı 179.487 iken kız çocuk sayısı 109.002’dir; bu da toplam içinde erkek çocukların yaklaşık %62,2, kız çocukların ise %37,8 paya sahip olduğunu göstermektedir. Aradan geçen sürede hem erkek hem de kız çocuklar açısından eğitimde görülen sayı ciddi biçimde artmış; 2024 yılı itibarıyla erkek çocuk sayısı 352.662’ye, kız çocuk sayısı ise 206.863’e yükselmiştir. Ancak bu güçlü artışa rağmen cinsiyetler arasındaki fark kapanmamış, tersine büyük ölçüde korunmuştur: 2024’te de eğitimde bulunan engelli çocukların yaklaşık %63’ü erkek, %37’si kız çocuklardan oluşmaktadır. Erkek çocukların eğitimde görünürlüğü ve temsiliyeti kız çocuklara kıyasla hâlâ belirgin biçimde daha yüksek seyretmektedir.[13]

Bu nedenle eğitim alanındaki eşitsizlik, yalnızca okul çağındaki bir hak ihlali olarak değil, yoksulluğun kuşaklar boyunca yeniden üretilmesine yol açan yapısal bir mekanizma olarak değerlendirilmelidir. Engelli çocuğun eğitime erişememesi ya da düşük nitelikli, parçalı ve süreksiz bir eğitim deneyimi yaşaması; ileride daha düşük gelir, daha sınırlı iş olanakları ve aileye daha yüksek bağımlılık anlamına gelmektedir. Eğitim alanında yaşanan her aksama, yoksulluk döngüsünü daha erken yaşta başlatan bir eşik haline gelmektedir.

İstihdam

Yoksulluk döngüsünün “yetersiz gelir üretimi” ayağı olan istihdam alanında üç temel engel kümesinden söz edilebilir: insan sermayesi kaybı, erişilebilirlik ve düzenleme eksikleri, ayrımcılık ile cinsiyetlenmiş işbölümü. Eğitim sürecinde biriken kayıplar, engelli bireylerin mesleki bilgi, beceri ve deneyim edinmesini zorlaştırırken; çalışma alanlarının erişilebilir biçimde düzenlenmemesi de işgücüne katılımı daha başlangıç aşamasında sınırlar.[14] Bu durum, özellikle engelli kadınlar açısından daha ağır hissedilir; çünkü engellilik ile toplumsal cinsiyetin kesişmesi, hizmetlere, kaynaklara ve fırsatlara erişimde daha yoğun bir dışlanma yaratmaktadır.

İstihdamda yalnızca “iş bulamama” değil, “niteliklerin altında işlerde çalışma” (underemployment) da önemli bir yoksullaştırıcı mekanizmadır. İşverenlerin bazı işlerin engellilere uygun olmadığı yönündeki kanaatlerinin ayrımcılığı beslediğini; engelli kadınların istihdam edilseler dahi çoğu zaman vasıfsız, düşük ücretli ve güvencesiz işlere yönlendirildiğine rastlanmaktadır.[15] Kamu istihdamının sınırlılığı ve işe alım kanallarının darlığı nedeniyle engelli kadınların kayıtdışı, atipik ve düşük güvenceli işlere itildiği; düşük ücret talep ettiklerinde iş bulabildikleri, aksi durumda uzun süre işsiz kalabildikleri görülmektedir.[16]

Çalışma yaşamında erişilebilir işyeri düzenlemeleri, uygun ulaşım, yardımcı teknolojiler, ayrımcılıkla mücadele ve destekli istihdam mekanizmaları yeterince güçlendirilmediğinde, engelli bireyler işgücü piyasasında sistematik biçimde dışarıda kalmakta ya da düşük gelirli işlerde sıkışmaktadır. Özellikle engelli kadınlar açısından bu dışlanma, bakım yükü ve toplumsal cinsiyet rolleriyle birleştiğinde daha da ağırlaşmakta; böylece istihdamdaki eşitsizlik doğrudan hane yoksulluğunu büyüten bir hatta dönüştürmektedir.[17]

Türkiye’de engelli bireylerin işgücüne katılım ve istihdam oranları uzun yıllardır düşük seviyelerde seyretmektedir. Mevcut ve sınırlı güncel veriler, engelli bireylerin işgücüne katılım oranının %20’nin altında kaldığına, istihdam oranının ise %15 bandını aşmakta zorlandığına işaret etmektedir. Bu oranlar, Avrupa Birliği ülkelerinde engelli bireyler için ortalama %50’ye yaklaşan istihdam oranlarıyla karşılaştırıldığında ciddi bir açığı ortaya koymaktadır. Ayrıca istihdam edilen engelli bireylerin önemli bir kısmının düşük ücretli, kayıt dışı ya da güvencesiz işlerde yoğunlaştığı bilinmektedir. Türkiye’de uzun süredir uygulanan kota ve idari para cezası mekanizmasına rağmen, özellikle özel sektörde yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmediği ve bu yöntemin sürdürülebilir ve nitelikli istihdam yaratmada yetersiz kaldığı hem akademik çalışmalar hem de resmî politika belgelerinde kabul edilmektedir. Bu durum, sorunun yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel bir boyutu olduğunu da göstermektedir. Bu çerçevede politika yaklaşımının yalnızca kota uygulamasına dayanmaktan çıkarılarak; erişilebilir eğitim ve mesleki beceri geliştirme programlarının yaygınlaştırılması, işyerlerinde makul düzenleme (reasonable accommodation) yükümlülüklerinin etkin biçimde denetlenmesi,

işveren teşviklerinin nitelikli ve kalıcı istihdam yaratacak şekilde yeniden tasarlanması ve ayrımcılıkla mücadele mekanizmalarının güçlendirilmesi yönünde bütüncül bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Aksi takdirde engelli bireylerin işgücü piyasasından dışlanması, gelir yoksulluğunu artırmanın ötesinde, sosyal dışlanmayı derinleştiren yapısal bir eşitsizlik alanı olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Engelli Bireylerin Çalışma Durumu (15+), 2022

Çalışan kadın

%7,9

Çalışan erkek

%27,8

Engelli bireylerin işteki durumu (15+)

	Kadın (%)	Erkek (%)
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	%75	%69,7
İşveren	%2,7	%5,7
Kendi hesabına çalışan	%6	%21,5
Ücretsiz aile işçisi	%16,3	%3

■ Kadın ■ Erkek

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, & UN Women. (2025). Türkiye'de istatistiklerle kadın 2024

Karar Alma Süreçlerine Katılım

1960'lı yıllardan itibaren gelişen ve engelliliği bireysel bir eksiklikten ziyade toplumsal engellerin bir sonucu olarak ele alan sosyal model yaklaşımının ortaya çıkışından bu yana, engelli bireylerin kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olması, hak temelli bir perspektifle politika süreçlerine katılması ve “yardım alan pasif bireyler” yerine karar verici aktörler olarak görülmesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu çerçevede politika süreçlerine katılım, daha kapsayıcı ve gerçekçi politikaların üretilmesine katkı sağlarken, hak ihlallerinin azaltılmasına ve engelli bireylerin toplumsal hayata eşit katılımının güçlenmesine zemin hazırlar. Türkiye’de engelli bireylerin politika süreçlerine katılımı, mevzuat düzeyinde tanınmış ve çeşitli düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireylerin, ailelerinin ve onları temsil eden sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılımını temel bir ilke olarak kabul etmektedir. Benzer şekilde, Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, ilgili paydaşların—özellikle STK’lar ve üniversitelerin—görüşlerinin alınmasını zorunlu kılar. Stratejik planlama mevzuatı da kamu kurumlarına planlama süreçlerinde paydaş katılımını sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Bu süreçte Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, engellilik alanında faaliyet gösteren sivil toplumun görüşlerini kamu politikalarına yansıtan bir ara aktör işlevi üstlenmektedir. Dolayısıyla, engelli örgütlerinin politika süreçlerine katılımı hukuken mümkün ve belirli ölçüde kurumsallaşmış bir ilkedir. Bununla birlikte, güçlü mevzuat çerçevesine rağmen uygulamada katılım çoğu zaman

sınırlı ve şekli bir düzeyde kalmaktadır. Engellilik alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının önemli bir kısmı düşük üye sayısı, kurumsallaşma sorunları ve finansal yetersizlikler nedeniyle etkili savunuculuk faaliyetleri yürütememektedir. Bu durum, bağımsız politika üretme ve kamu politikalarını etkileme kapasitesini de sınırlamaktadır. Öte yandan, katılım mekanizmalarının kendisi de yeterince kurumsallaşmış değildir. Görüş alma süreçleri çoğu zaman düzensiz ve standart dışı yürütülmekte, sivil toplumun katkısı karar alma süreçlerinde gerçek bir etki yaratmak yerine çoğunlukla danışma düzeyinde kalmaktadır.[18] Ayrıca temsilde eşitsizlikler dikkat çekmektedir; bazı engel grupları veya küçük ölçekli örgütler bu süreçlere erişimde dezavantajlı konumda kalmaktadır. Son olarak, geri bildirim ve şeffaflık eksikliği önemli bir sorun alanıdır. Sivil toplumdan alınan görüşlerin politika metinlerine nasıl yansıdığı çoğu zaman belirsiz kalmakta, bu da katılımın anlamlılığı ve güvenilirliği üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.[19]

3. İyi Örnekler ve Politika Seçenekleri

3.1 Engelli Kapsayıcı Mezuniyet (Disability Inclusive Graduation - DIG) Programı, Uganda

Uganda'da BRAC (Building Resources Across Communities) Uganda ve Humanity & Inclusion ve National Union of Women with Disabilities of Uganda (NUWODU) gibi örgütlerle birlikte yürütülen Engelli Kapsayıcı Mezuniyet (Disability Inclusive Graduation - DIG) Programı, aşırı yoksulluk koşullarındaki engelli bireyler için hazırlanmış, 18 ay süren, çok bileşenli bir yoksulluk döngüsünden çıkarma programıdır.[20] Program, klasik yoksulluktan çıkış bileşenlerini (ör. varlık transferi, teknik eğitim/mentorluk, nakit destek, tasarruf ve finansal okuryazarlık) engelliliğe özgü desteklerle aynı tasarımın içine yerleştirir; böylece gelir yaratma kapasitesi ile engelliliğin ek maliyetleri ve erişim bariyerleri aynı anda hedeflenmiş olur.[21]

Program; ilk dönemde koşulsuz nakit transferi, geçim kaynağına temel olacak sermaye/varlık desteği, eğitim, tasarruf-kredi gruplarına erişim gibi bileşenleri bir arada sunar. Aynı zamanda, engellilerin karşılaştığı özgül bariyerleri azaltmak üzere program "engelli-kapsayıcı" uyarlamalar içerir.[22]

Katılımcı tespitinde, engelliliği yalnız "tanı/rapor" üzerinden değil, işlevsellik alanlarını sorgulayan Washington Group on Disability Statistics[23] Kısa Soru Seti kullanılır; "en az bir alanda 'çok zorlanma'" bildirenler üzerinden hane seçimi yapılır. Program kapsamında evlerinde saklanan "görünmez" engellileri belirlemek için kapı kapı dolaşarak veri toplanmıştır.[24]

Program sonucunda hane tüketim ve yıllık geliri artmış; tasarruflarda iyileşme sağlanmış ve yoksulluk açığını azaltma yönünde hareket üretilmiştir. Ayrıca, engelli katılımcıların ekonomik kazanımlardan en az engelli olmayanlar kadar yararlanabildiğini vurgulayarak "engelliler verimsizdir" önyargısına doğrudan verilerle yanıt verilmiştir.[25]

Program sonunda kısa vadede özellikle “toplumsal katılım” alt boyutunda ciddi bir artış gözlenmiştir, ancak 16 ay sonrasındaki ölçümlerde anlamlı farklar yer yer kaybolmuştur. COVID-19 koşulları ve finansman dalgalanmaları gibi bağlamsal etkenler programın yüz yüze unsurlarını aksatmış; sosyal güçlenme ve toplumsal katılım gibi kazanımların sürekliliği için program bitişinden sonra daha uzun süreli, periyodik destek ve yerel sistemlerle bağ kurma ihtiyacını ortaya koymuştur.[26]

Bu açıdan DIG deneyimi, ilk kazanımların korunması için daha uzun süreli destek veya ‘booster’ (hatırlatma/pekiştirme) oturumları gibi tasarım unsurların gerekliliğini göstermesi açısından öğreticidir.[27] Engelli yoksulluğu için tekil yardımlar yerine, gelir/varlık desteğini erişilebilir hizmet bağlantıları ve engelliliğe özgü bariyerleri azaltan uyarlamalarla birleştiren “paket” modeller, özellikle sürdürülebilirlik boyutu tasarıma en baştan yerleştirildiğinde daha güçlü bir çerçeve sunabilir.[28]

3.2

Sürekli Nakit Desteği (Benefício de Prestação Continuada) Programı, Brezilya

Brezilya’da uygulanan Continuous Cash Benefit (BPC – Benefício de Prestação Continuada) programı, aşırı yoksulluk içinde yaşayan yaşlılar ve engelli bireyler için oluşturulmuş temel bir sosyal koruma mekanizmasıdır. Mart 2024 itibarıyla BPC programından toplam 5.841.141 kişi yararlanmaktadır. Bunların 2.622.848’i yaşlı bireylerden, 3.218.293’ü ise engelli kişilerden oluşmaktadır.

BPC, sosyal güvenlik sisteminden farklı olarak prim ödemiş olma şartı aramaz; yani resmi istihdam geçmişi bulunmayan bireyler de bu destekten yararlanabilir. Bu nedenle özellikle enformel sektörde çalışan veya hiç çalışma geçmişi bulunmayan bireyler için temel bir gelir güvencesi oluşturur. Engelli bireyler çalışma hayatına katıldıklarında ödeme geçici olarak askıya alınabilmekte, işten ayrıldıklarında ise yeniden başlatılabilmektedir. Bu yönüyle program, sosyal yardım ile istihdam arasında katı bir karşılık kurmaktan kaçınan bir tasarıma sahiptir.

Program kapsamında, 65 yaş ve üzerindeki yaşlılar ile uzun süreli fiziksel, zihinsel veya duysal engeli bulunan kişiler, hane içinde kişi başına düşen gelirin asgari ücretin dörtte birinden daha az olması durumunda destek almaya hak kazanır. Emeklilik şartı aranmaz ve çalışma geçmişi olmayan engelliler de yararlanabilir. Hak sahiplerine her ay bir asgari ücret tutarında düzenli nakit transferi yapılır.

Programın hedefi, özellikle yüksek bakım ihtiyacı ve düşük gelir nedeniyle kırılgan durumda olan bireylerin temel yaşam koşullarını güvence altına almaktır. Hak sahiplerinin belirlenmesi sürecinde Brezilya’nın ulusal sosyal program veri tabanı olan Cadastro Único (CadÚnico) kullanılır; bu sistem düşük gelirli hanelerin sosyo-ekonomik durumunu kayıt altına alarak yardımların hedeflenmesini sağlar. Engellilik durumunun değerlendirilmesi ise yalnızca tıbbi bir ölçütü değil, bireyin günlük yaşam faaliyetlerine katılımını ve toplumsal engelleri de dikkate alan çok boyutlu bir değerlendirme süreciyle yapılır.[29]

BPC aile odaklı değil bireysel bir yardımdır ve hem bireylerin hem de ailelerinin özelliklerini dikkate alır. Uygulamada, yakın zamana kadar BPC, gelir yoksunluğuna karşı başka bir sosyal koruma biçimi bulunmayan aileleri hedefliyordu; çünkü başka bir yardım nedeniyle aile gelirinde meydana gelen artış, genellikle kişi başına düşen geliri hedefleme eşiğinin üzerine çıkarıyor ve böylece birden fazla yardımın aynı anda alınmasını zorlaştırıyordu. Bu durum, 2003 yılında yaşlılara yönelik bir koruma yasasına denk gelen Estatuto do Idoso'nun kabul edilmesiyle değişti. Bu düzenlemeye göre, ailedeki diğer yaşlı bireylerin aldığı sosyal yardım ödemeleri BPC'nin kişi başına gelir hesaplamasında dikkate alınmamaya başlandı.[30]

4. Engelli Yoksulluğunu Önlemeye Yönelik Politika Talepleri

Şu ana kadar ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, engelli yoksulluğu yalnızca gelir eksikliğiyle açıklanabilecek bir sorun değildir. Eğitimden istihdama, bakım hizmetlerinden erişilebilirliğe, sosyal koruma mekanizmalarından veri üretimine kadar birçok alanda biriken eşitsizlikler, engelli bireyler açısından yoksulluğu derinleştiren çok katmanlı bir yapı oluşturmaktadır. Bu nedenle engelli yoksulluğunu önlemeye yönelik politikaların, yalnızca sınırlı nakit desteklere dayanan dar bir çerçeveye değil; hak temelli, bütüncül ve kamusal sorumluluğu esas alan bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

4.1 Veri Üretimi, İzleme ve Hesap Verebilirlik

Türkiye'de engelliliğe ilişkin güncel, düzenli ve ayrıştırılmış veri eksikliği, hem engelli yoksulluğunun boyutlarını görünür kılmayı hem de hedefe yönelik sosyal politika üretimini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle engellilik alanında yaş, cinsiyet, engel türü, bölge, eğitim durumu, istihdam, gelir düzeyi ve bakım ihtiyacı gibi göstergeleri içeren düzenli veri üretimi sağlanmalı; bu veriler kamuoyuna açık, karşılaştırılabilir ve izlenebilir biçimde yayımlanmalıdır. Veri üretimi yalnızca teknik bir ihtiyaç değil, aynı zamanda şeffaflık, izleme ve hesap verebilirlik açısından temel bir kamusal yükümlülük olarak ele alınmalıdır.

4.2 Gelir Güvencesi ve Sosyal Koruma Mekanizmaları

Mevcut gelir desteklerinin düzeyi, artan yaşam maliyetleri ve engelliliğe bağlı ek harcamalar karşısında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle engelli aylığı, evde bakım yardımı ve benzeri destek mekanizmaları yalnızca genel enflasyon oranlarına göre değil; yardımcı cihaz, medikal sarf, ulaşım, erişilebilir konut, düzenli sağlık giderleri ve bakım ihtiyacı gibi engelliliğe özgü ek maliyetler dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir. Yardımların bağlanması ve sürdürülmesinde kullanılan kriterler de hane gelirindeki sınırlı değişimlerin desteğin ani biçimde kesilmesine yol açtığı mevcut yapıyı aşacak şekilde gözden geçirilmeli; daha öngörülebilir, hak temelli ve yoksullaştırmayan bir model oluşturulmalıdır.

Bununla bağlantılı olarak, yaşlılık aylığı ile engelli aylığı arasında kurulan dışlayıcı ilişkinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. İleri yaş, engelliliğin yarattığı bakım ihtiyacını, sağlık harcamalarını ve sosyal dışlanma riskini azaltmamakta; tersine çoğu durumda daha da artırmaktadır. Buna rağmen bireylerin iki haktan yalnızca birini seçmeye zorlanması, sosyal koruma sisteminin bütüncül olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ileri yaştaki engelli bireylerin çok boyutlu ihtiyaçlarını dikkate alan daha kapsayıcı bir gelir güvencesi yaklaşımına ihtiyaç vardır.

4.3 Bakım Hizmetleri

Mevcut bakım rejimi, bakım ihtiyacını büyük ölçüde hane içine ve çoğu zaman aile üyelerinin karşılıksız emeğine bırakmaktadır. Bu durum yalnızca bakım veren bireylerin istihdamdan kopmasına yol açmamakta, aynı zamanda hane yoksulluğunu kalıcılaştıran bir mekanizma olarak işlemektedir. Bu nedenle bakım politikaları, yalnızca aile içi dayanışmaya dayalı bir model olarak değil, kamusal sosyal hizmetlerin asli bir parçası olarak ele alınmalıdır. Evde bakım desteğinin yanı sıra gündüz bakım merkezleri, geçici bakım hizmetleri, toplum temelli destek mekanizmaları ve bakım verenlere yönelik psikososyal ve sosyal güvence destekleri yaygınlaştırılmalıdır.

Bakım alanında atılacak adımların yalnızca hizmet sayısını artırmaya değil, hizmetin niteliğini ve erişilebilirliğini güçlendirmeye de odaklanması gerekir. Fiilî erişim; hizmet kapasitesi, coğrafi dağılım, bekleme süreleri ve erişilebilir ulaşım gibi faktörlerle sınırlanabildiği için, bakım hizmetlerinin ülke genelinde dengeli ve izlenebilir biçimde yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Aksi halde bakım hakkı, mevzuatta tanımlı olmakla birlikte uygulamada sınırlı bir kesimin erişebildiği parçalı bir destek alanı olarak kalmaya devam edecektir.

4.4 Bağımsız Yaşam ve Erişilebilirlik

Engelli yoksulluğu yalnızca düşük gelire değil; ulaşım, barınma, rehabilitasyon, yardımcı cihazlar ve kamusal hizmetlere erişimde yaşanan eşitsizliklerle de derinleşmektedir. Bu nedenle bağımsız yaşamı destekleyen araç, hizmet ve yerel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Yardımcı cihazlara, medikal sarf ürünlerine, erişilebilir konut düzenlemelerine ve ulaşım desteklerine erişim daha güçlü bir kamusal yükümlülük alanı olarak tanımlanmalı; bu alanlarda birey ve hane üzerine yıkılan maliyet azaltılmalıdır.

Benzer biçimde, bağımsız yaşamı destekleyen hizmet modelleri niceliksel olarak artırılmanın ötesinde, süreklilik ve standart bakımından da güçlendirilmelidir. Küçük ölçekli yaşam üniteleri, destekli yaşam modelleri ve yerel sosyal destek mekanizmaları, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımını destekleyecek biçimde tasarlanmalıdır. Böylece engelli bireylerin yaşamı, yalnızca bakım nesnesi olarak kurgulanan bir çerçeveden çıkarılarak, özerklik ve katılım hakkı temelinde yeniden ele alınabilir.

4.5 Eğitim ve İstihdam

Engelli çocukların ve gençlerin eğitim hakkına ilişkin hukuki çerçeve mevcut olmakla birlikte, uygulamadaki aksaklıklar eğitim yaşamına tam ve etkin katılımı hâlâ sınırlamaktadır. Tanılama süreçlerinden okul içi desteğe, fiziksel erişilebilirlikten öğretmen kapasitesine kadar birçok alanda süren eksiklikler, eğitimden erken kopuşa ve uzun vadede istihdamdan dışlanmaya zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle okul öncesinden yükseköğretime kadar tüm eğitim kademelerinde erişilebilirlik güçlendirilmeli; kaynaştırma ve bütünleştirme uygulamaları nitelikli biçimde desteklenmeli; destek eğitim, rehberlik ve bireysel uyarlama mekanizmaları yaygınlaştırılmalıdır.

İstihdam alanında ise engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımı önündeki engeller yalnızca işe giriş aşamasında ortaya çıkmamaktadır. Eğitim olanaklarına erişim, mesleki hazırlık, işyerindeki fiziksel ve kurumsal uyumlaştırmalar, ayrımcılık deneyimleri ve sosyal güvenceye erişim, birbirini etkileyen çok katmanlı bir yapı oluşturmaktadır. Bu nedenle kota uygulamaları yalnızca niceliksel hedefler olarak bırakılmamalı; erişilebilir işyerleri, makul uyumlaştırma, nitelikli mesleki eğitim, işe geçiş destekleri ve ayrımcılıkla mücadele mekanizmalarıyla tamamlanmalıdır. Kamuda istihdama girişte sınav temelli sistemlerin yarattığı yapısal eşitsizlikler de dikkate alınmalı; farklı ihtiyaçları gözetten daha kapsayıcı değerlendirme ve yerleştirme modelleri geliştirilmelidir.

4.6 Çoklu Eşitsizliklere Duyarlı Uygulamalar

Engelli bireyler homojen bir toplumsal grup değildir. Yaş, cinsiyet, yaşanılan yer, gelir düzeyi, bakım ihtiyacı ve hane yapısı gibi etkenler, engelliliğin yoksullukla kurduğu ilişkiyi farklı biçimlerde derinleştirmektedir. Bu nedenle sosyal politika tasarımı, özellikle bakım verenler, ileri yaştaki engelli bireyler, çocuklar ve yoğun destek ihtiyacı bulunan kişiler açısından ağırlaşan eşitsizliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Ancak bu farklılaşma, kişileri damgalayan ya da yardım nesnesi haline getiren bir dille değil; haklara eşit erişimi güvence altına alan, ihtiyaca duyarlı ve insan onurunu esas alan bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Bu çerçevede sosyal yardım ve sosyal hizmet programlarının dili de yeniden düşünülmelidir. Yardımı alan kişiyi damgalayan kavramlar yerine, gelir yetersizliği, sosyal koruma ve haklara erişim temelinde kurulan daha kapsayıcı bir kamusal dilin benimsenmesi önem taşımaktadır. Çünkü kullanılan dil yalnızca idari bir tercih değil, engelli bireylerin kamusal alanda nasıl konumlandırıldığını belirleyen siyasal ve toplumsal bir çerçevenin de parçasıdır.

4.7 Sonuç

Bu bilgi notunun ortaya koyduğu tablo, engelli yoksulluğunun yalnızca düşük gelirle açıklanamayacağını açık biçimde göstermektedir. Engellilik ile yoksulluk arasındaki ilişki, tek yönlü değil; karşılıklı olarak birbirini besleyen, derinleştiren ve zaman içinde kalıcılaştıran bir yapı üretmektedir. Eğitim hakkına erişimde yaşanan aksaklıklar, istihdam alanındaki dışlanma, sosyal koruma mekanizmalarının sınırlılığı, engelliliğe özgü ek maliyetlerin görünmez bırakılması, bakım yükünün büyük ölçüde hane içine aktarılması ve erişilebilirlik eksiklikleri, bu yapının temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle engelli yoksulluğu, yalnızca belirli grupları etkileyen dar bir sosyal yardım meselesi olarak değil; sosyal adalet, eşit yurttaşlık ve kamusal sorumluluk çerçevesinde ele alınması gereken yapısal bir sorun alanı olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'de engellilik alanında önemli bir hukuki çerçevenin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu çerçevenin varlığı ile hakların fiilen kullanılabilir olması arasında hâlâ ciddi bir mesafe bulunmaktadır. Mevzuatta tanımlanmış hakların gündelik yaşamda erişilebilir, yeterli ve sürdürülebilir desteklere dönüşmemesi, engelli bireylerin yaşam koşullarını doğrudan etkilemektedir. Özellikle veri eksikliği, gelir desteklerinin yetersizliği, bakım hizmetlerinin sınırlılığı ve bağımsız yaşamı destekleyen mekanizmaların zayıflığı, engelli bireylerin ve kimi zaman onların içinde yaşadığı hanelerin yoksullaşma riskini artırmaktadır. Dolayısıyla burada ihtiyaç duyulan şey, yalnızca mevcut desteklerin kapsamını artırmak değil; aynı zamanda sosyal koruma, bakım, eğitim, istihdam ve erişilebilirlik alanlarını birlikte düşünen daha bütünlüklü bir politika yaklaşımını hayata geçirmektir.

Bu çerçevede engelli yoksulluğunu önlemeye yönelik etkili bir sosyal politika, engelli bireyleri eksiklik üzerinden tanımlayan ya da onları yalnızca yardıma ihtiyaç duyan pasif alıcılar olarak konumlandıran bir anlayıştan uzaklaşmak zorundadır. Asıl ihtiyaç, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit, bağımsız ve onurlu katılımını mümkün kılacak koşulların kamusal olarak güvence altına alınmasıdır. Bu da ancak gelir güvencesinin güçlendirilmesi, engelliliğin ek maliyetlerinin tanınması, bakımın ailelerin görünmeyen emeğine bırakılmaması, erişilebilir çevre ve hizmetlerin yaygınlaştırılması, kapsayıcı eğitim ve istihdam olanaklarının güçlendirilmesi ve düzenli veri üretiminin sağlanmasıyla mümkün olabilir. Başka bir ifadeyle, engelli yoksulluğunu azaltmanın yolu, yalnızca sonuçlarla ilgilenen telafi edici müdahalelerden değil; yoksulluğu üreten mekanizmaları dönüştürmeyi hedefleyen hak temelli bir kamusal yönelimden geçmektedir.

Engelli yoksulluğu ne kaçınılmazdır ne de yalnızca bireysel çabayla aşılabilecek bir yaşam deneyimidir. Bu olgu, büyük ölçüde toplumsal örgütlenme biçimlerinin, kamu politikalarının ve kaynak dağıtım tercihlerinin sonucunda şekillenmektedir. Tam da bu

nedenle, engelli bireylerin yoksullukla karşı karşıya kalmasını önlemek, yalnızca sosyal yardım programlarının değil; bütüncül bir sosyal devlet anlayışının, eşitlik ilkesinin ve insan onuruna dayalı bir kamusal sorumluluk yaklaşımının konusu olmalıdır. Engelli bireylerin yaşamlarını sürekli telafi edilmesi gereken mahrumiyetler üzerinden değil, haklara tam erişim ve toplumsal katılım temelinde yeniden düşünmek, hem daha adil hem de daha demokratik bir sosyal politika anlayışının önkoşuludur.

Kaynakça

- [1] Farklı tanımlamalar için Bkz: Gedikli, B. (2022). İstihdamda engelli kadın: Sorunlar ve çözüm önerileri. Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 6(1), s. 85-87. <https://doi.org/10.29228/mukatcad.12>
- [2] Düşük ve orta gelirli ülkelerde engellilik ile ekonomik yoksulluk arasındaki pozitif ilişkinin varlığını gösteren bir çalışma için Bkz: Banks, L. M., Kuper, H., & Polack, S. (2017). Poverty and disability in low- and middle-income countries: A systematic review. PLOS ONE, 12(12), e0189996. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189996>
- [3] Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD) Engelliler Konfederasyonu Ankara/Türkiye Ağustos 2018 Türkiye STK Gölge Raporu, s. 5 md. 8. <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/1-8-BM-Engelli-Haklar%C4%B1-Komitesi-CRPD-T%C3%BCrkiye-STK-G%C3%B6lge-Raporu-min.pdf> Çocuk engelliliği üzerindeki veri eksikliğine dair Birleşmiş Milletler'e sunulan güncel bir saptama için bkz: ECHA UPR REPORT, (Engelli Çocuk Hakları Raporu), JS57_UPR49_TUR_E_Main, pp. 2-3.
- [4] TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2022 <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/49747>
- [5] Engelliler Konfederasyonu. (2018) Türkiye STK gölge raporu s. 35.
- [6] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On ikinci kalkınma planı (2024–2028): Engelli hizmetlerinin geliştirilmesi çalışma grubu raporu. Ankara, s. 15.
- [7] Mine Kizir vd. (2022). Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin gözünden kent yoksulluğu. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(1), 150–180. <https://doi.org/10.19171/uefad.1018181>
- [8] Doğrudan ve dolaylı maliyet ayrımı için bkz Banks, L. M., Hameed, S., Abu Alghaib, O., Nyariki, E., Olenja, J., Kulsum, U., Karim, R., & Shakespeare, T. (2022). "It is too much for us": Direct and indirect costs of disability amongst working-aged people with disabilities in Dhaka, Bangladesh and Nairobi, Kenya. Journal of Human Development and Capabilities, 23(2), 252–272. <https://doi.org/10.1080/19452829.2021.1932774>
- [9] Doğruel, F. (2025). Caring bodies: Women's invisible labor and gendered caregiving in the Turkish disability context. Anduli: Revista Andaluza de Ciencias Sociales, (28), p. 186. <https://revistascientificas.us.es/index.php/anduli/article/view/27033/24595>
- [10] United Nations Human Rights Council. (2024). Bakım ve destek sistemlerinin toplumsal cinsiyet boyutları: Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılıkla ilgili Çalışma Grubu'nun raporu (A/HRC/59/45), s. 8–10. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/women/wgdawg-care-support-report-turkish.pdf>
- [11] Yüksel, A., & Uyanık, Y. (2022). Dezavantajlılığın bir adım ötesi: Engelli çocuk sahibi kadınların yaşadıkları güçlükler ve sosyal politika önerileri. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 8(2), 183–229. <https://doi.org/10.21798/kadem.2022.116> s. 194–195; A/HRC/59/45, s. 12.
- [12] 30 ülkeyi kapsayan ve engelli çocukların eğitime katılımlarının düşüklüğünü gösteren bir çalışma olarak bkz: Kuper H, Monteath-van Dok A, Wing K, Danquah L, Evans J, et al. (2014) The Impact of Disability on the Lives of Children; Cross-Sectional Data Including 8,900 Children with Disabilities and 898,834 Children without Disabilities across 30 Countries. PLoS ONE 9(9): e107300. [doi:10.1371/journal.pone.0107300](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0107300)
- [13] TransMonEE Data Collection: 2025 Publication.
- [14] Banks, Kuper ve Polack tarafından çalışmalarda %74 oranında engellilik ile istihdam dışılık arasındaki ilişkiyi saptarlar. Bkz: Banks, L. M., Kuper, H., & Polack, S. (2017). Poverty and disability in low- and middle-income countries: A systematic review. PLOS ONE, 12(12), e0189996. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189996>
- [15] Engelliler Konfederasyonu. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD) Türkiye STK gölge raporu, s. 33. <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/1-8-BM-Engelli-Haklar%C4%B1-Komitesi-CRPD-T%C3%BCrkiye-STK-G%C3%B6lge-Raporu-min.pdf>
- [16] Hülya Çakır, "Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların İstihdam Süreçleri: Yozgat Örneği", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), Nisan 2021, ss. 120-121. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/854974>
- [17] Bkz: Gedikli, B. (2022). İstihdamda engelli kadın: Sorunlar ve çözüm önerileri. Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 6(1), 83–103. <https://doi.org/10.29228/mukatcad.12>
- [18] Yılmaz, V., Balamir Coşkun, G., Demiryol, T., & Akdeniz, E. (2013). Siyasal katılım. E. Menda, N. Balkan, & N. Berktaş (Eds.), Engelsiz Türkiye için: Yolun neresindeyiz? Mevcut durum ve öneriler içinde (ss. 267–268). Sabancı Üniversitesi Yayınları. [1] Farklı tanımlamalar için Bkz: Gedikli, B. (2022). İstihdamda engelli kadın: Sorunlar ve çözüm önerileri. Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 6(1), s. 85-87. <https://doi.org/10.29228/mukatcad.12>
- [19] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On ikinci kalkınma planı (2024–2028): Engelli hizmetlerinin geliştirilmesi çalışma grubu raporu. Ankara, s. 15.
- [20] Kipchumba, E., Davey, C., Marks, S., Mugeere, A., Chen, S., Banks, L. M., Islam, K. E., Shakespeare, T., Kuper, H., & Sulaiman, M. (2024). Evaluation of a disability-inclusive ultra-poor graduation programme in Uganda: Study protocol for a cluster-randomised controlled trial with process evaluation. Trials, 25(1), 206. [doi:10.1186/s13063-024-08040-w](https://doi.org/10.1186/s13063-024-08040-w)

[21] Programme for Evidence to Inform Disability Action (PENDA). (n.d.). Disability-Inclusive Poverty Graduation (DIG): Findings from a cluster randomised controlled trial of a Disability-Inclusive Poverty Graduation (DIG) programme in Northern Uganda (Evidence brief). London School of Hygiene & Tropical Medicine. Retrieved February 13, 2026, from <https://www.lshtm.ac.uk/media/92136>

[22] A.g.m.

[23] Washington Group on Disability Statistics engellilik ölçümünde karşılaştırılabilir veriler üretmek için çalışan bir organizasyondur. 2001 yılında kurulan grup, engelliliğin tanımı ve ölçümünde ortak standartlar geliştirerek dünya çapında politika ve araştırmalara temel sağlar. Grubun ana hedefi, engelliliği ölçmek için kısa, kültürler arası uyumlu soru setleri geliştirmektir. Bu araçlar, ülkelerin nüfus sayımları ve anketlerinde engelliliği tutarlı biçimde değerlendirmesine yardımcı olur. Grup, istatistiksel veri üretimi yoluyla engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve eğitimsel katılımının izlenmesini destekler. Bu sorular; görme, duyma, yürüme, bilişsel yetenekler (hatırlama/odaklanma), öz bakım ve iletişim olmak üzere 6 fonksiyonel alanı sorgular. Bkz: <https://www.washingtongroup-disability.com/>

[24] Chen, S., Banks, L. M., Carew, M. T., Kipchumba, E., Davey, C., Sulaiman, M., & Kuper, H. (2025). Disability-inclusive graduation programme intervention on social participation among ultra-poor people with disability in North Uganda: A cluster randomized trial. BMC Medicine, 23(1), 253. doi:10.1186/s12916-025-04100-3

[25] Programme for Evidence to Inform Disability Action (PENDA). (n.d.). Disability-Inclusive Poverty Graduation (DIG): Findings from a cluster randomised controlled trial of a Disability-Inclusive Poverty Graduation (DIG) programme in Northern Uganda (Evidence brief). London School of Hygiene & Tropical Medicine. Retrieved February 13, 2026, from <https://www.lshtm.ac.uk/media/92136>

[26] Mugeere, A., Shakespeare, T., & Carew, M. T. (2024). Qualitative process evaluation of a disability-inclusive ultra-poor graduation programme in Uganda. African Journal of Disability, 13, a1487. <https://doi.org/10.4102/ajod.v13i0.1487>

[27] Kipchumba vd., "Evaluation of a disability-inclusive..."; Chen vd., "Disability-inclusive graduation...".

[28] Chen vd., "Disability-inclusive graduation..."

[29] International Policy Centre for Inclusive Growth. (n.d.). Brazil: Continuous cash benefit (BPC). Policy in Focus / Policy Basket. [https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil: Continuous Cash Benefit \(BPC\)](https://policybasket.endhungerandpoverty.org/index.php/Brazil: Continuous Cash Benefit (BPC))

[30] Medeiros, M., Diniz, D., & Squinca, F. (2006, May). Cash benefits to disabled persons in Brazil: An analysis of the BPC – Continuous Cash Benefit Programme. <https://repositorio.ipea.gov.br/server/api/core/bitstreams/09f641e1-75d3-4933-a384-f8d7f31c2fe6/content>

-